

Sosyal Psikolojik Bakış Açısından Feminist Kimlik: Türkiye İncelemesi

Aybike Çavdar¹, İnci Boyacıoğlu²

Çavdar, A. ve Boyacıoğlu, İ. (2019). Sosyal psikolojik bakış açısından feminist kimlik: Türkiye incelemesi. *Nesne*, 7(15), 282-300. DOI: 10.7816/nesne-07-15-09

Anahtar kelimeler

Feminizm, feminist kimlik, siyasal yönelimler

Keywords

Feminism, feminist identity, political orientation

Öz

Feminizm araştırmaları, psikoloji, sosyoloji, kadın çalışmaları, edebiyat gibi çok sayıda farklı disiplin çerçevesinde uzun yıllardır yapılmaktadır. Ancak bir sosyal grup olarak feministlerin beraberinde getirdiği feminist kimlik kavramı çetrefilli ve tartışmalı bir konu başlığı olarak güncel bir kavramdır. Türkiye düzleminde yapılan araştırmalar incelendiğinde feminist kimliğin bilimsel çalışmalarda henüz yeterli bir yer bulamadığı görülmektedir. Türkiye çeşitli feminist grupların kendine özgü değerler temelinde kadın hareketine destek verdiği heterojen bir örneklem olarak değerlendirilebilir. Türkiye'ye özgü toplumsal dinamikler çerçevesinde feminist kimliğin ulusal düzeyde tanımlanması ve görgül araştırmalarda kültürel farklılıklara duyarlı bir yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir. Feminist kimlik, hem bireysel, hem toplumsal düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliği açısından anlaşılması ve tartışılması gereken önemli bir konudur. Kimlikler konusunda güçlü kuramlarla donanmış psikoloji biliminin bu tartışmalara önemli katkılar sunabileceği düşünülerek, bu derleme çalışmasında feminist kimlik sosyal psikolojik bir bakış açısıyla irdelenmiştir. Ayrıca, Türkiye'de feminist kimliğe ilişkin özgün dinamikler bu çalışmanın temel argümanlarıyla ilişkilendirilerek özetlenmiştir.

Feminist Identity from The Social Psychological Perspective: The Case of Turkey

Abstract

Feminist research has been carried out in different disciplines such as psychology, sociology, women's studies, literature, etc. for many years. However, the concept of feminist identity developed by feminists as a social group is a recent research subject that is highly complex and controversial. Enough research on feminist identity has not been conducted in Turkish scientific literature. Turkey may be regarded as a heterogeneous sample consisting of various feminist groups which support the women's movement on the basis of unique values. There is a need for defining feminist identity at the national level within the framework of the social dynamics specific to Turkey and developing a sensitive approach to cultural differences in empirical research. Feminist identity is an important issue that needs to be understood and discussed in terms of gender equality at both individual and social levels. Because psychology as a scientific field that is equipped with strong theories about identities, may significantly contribute to the debates on feminist identity, the concept has been discussed from a social psychological perspective in this review. Moreover, the dynamics of feminist identity in Turkey have been summarized in the relation with the main arguments of this paper.

Makale Bilgisi

Geliş tarihi: 03 Ocak 2019
Düzeltilme tarihi: 10 Ekim 2019
Kabul tarihi: 30 Ekim 2019

DOI: 10.7816/nesne-07-15-09

¹ Doktora öğrencisi., Dokuz Eylül Üniversitesi, aybikecavdar(at)hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6547-6630

² Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-1863-3792

Kadına yönelik şiddete zemin hazırlayan cinsiyetçiliğin karşısında toplumsal bir güç olarak konulabilecek önemli unsurlardan birisi feminist kimliktir. Feminist hareketlerin yükselişi, kadın-erkek eşitliğine yönelik kazanımların elde edilmesi, kadına yönelik şiddetin akademik, toplumsal ve siyasal mecralarda tanımlanması, buna karşı mücadelelerin örgütlenmesi ve kadınların lehine yasal ve toplumsal düzenlemelerin ortaya çıkması noktalarında hep kritik bir öneme sahip olmuştur (Kandiyoti, 2010). Bir sosyal grup olarak feministler beraberinde bir sosyal kimlik olan feminist kimliği getirir. Sosyal Kimlik Kuramına göre, bireyler bir gruba üyeliklerinden sonra bireysel kimliklerinde, algılamalarında ve değerlendirmelerinde çeşitli değişiklikler yaşar ve bu değişimlerden ilki benlik algısında gerçekleşir (Demirtaş, 2003). Dolayısıyla insanların benlik tanımları sosyal kimliklerinin çoğalmasıyla gelişir ve değişir. Feminist kimlik, bireysel ve toplumsal düzeylerde toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında incelenmesi gereken bir kavramdır. Ancak feminist kimlik, birbirinden çok farklı siyasal yönelimleri, yaşam biçimlerini ve kadın sorunlarına yönelik çeşitli bakış açılarını içeren çok yönlü çetrefilli bir konudur. Sosyal kimlik alanında önemli bir geleneği temsil eden psikoloji disiplininin konuya önemli katkılar sunabileceği düşünülerek, bu derleme çalışmasında feminist kimlik sosyal psikolojik bir bakış açısıyla irdelenmiştir.

Sosyal bir varlık olarak insan, kişisel değerlerinden oluşan ve bulunduğu çevrede kendini diğerlerinden ayıran bir kimliğe sahip olduğu gibi, diğerleriyle etkileşiminden doğan bir sosyal kimliğe de sahiptir. Kişinin bireysel kimliği, kendisine dair duyguları, değerleri, biricik olarak varlığıyla ilgili bilgileri içermektedir. Benlik algısının bir parçası olan sosyal kimlik ise bireyin üyesi olduğu çeşitli sosyal gruplara ilişkin bilgisi ve bu üyeliğe yüklediği değerler ile anlamlar üzerine temellenen bir kimlik türüdür (Tajfel, 1982). Tanımından da anlaşılacağı gibi, sosyal kimlikler gruplara üyeliklerden doğan kimliklerdir ve dolayısıyla kişinin birden fazla sosyal kimliği olabilir. Bireysel kimlik, bireyi diğerlerinden ayıran farklılıklara vurgu yapar ve dolayısıyla yalnızca bir tane bireysel kimlikten bahsedilebilir. Örneğin, kişinin yetenekleri, inançları, hedefleri, bedensel özellikleri vb. durumlar kişinin bireysel kimliğinin bir parçasıdır. Ancak ait olunan meslek grubu, dini grup, politik inançlar, sosyal değerler, cinsiyet grubu gibi özellikleri ise sosyal kimliğin bir parçasıdır. Ait olunan sosyal sınıflardan edinilen sosyal kimlikler, çoğu zaman bireysel kimliğin önüne geçerek bireyin davranış ve yargılarında daha belirleyici olur (Tajfel, 1982). Bireyin yaşantılarını nasıl algıladığı ve nasıl tepkiler verdiği noktasında sosyal kimliğin temel unsurlardan biri olduğu düşünüldüğünde, diğer feminist kadınlarla benzer duyguları hissetmek veya kadın hareketine yönelik pozitif bir tutuma sahip olmak, bir sosyal grupla kimliklenmeye işaret edebilir (Collins, 2001). Aşağıdaki bölümde feminist kimlik tanımı daha detaylı tartışılacaktır.

Feminist Kimliğin Tanımlanması

Dünya siyasal hareketler tarihi incelendiğinde, feminist dünya görüşünün ilk olarak 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıktığı görülmektedir. Feminist hareketler kendi içinde farklı konumlanışlar içerse de genel olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklamayı ve bu eşitsizliklerin üstesinden gelebilmek için gündem oluşturmayı amaçlar (<https://sosyalcalismaci.wordpress.com/feminizm-ve-feminist-yaklasimlar/>, 25 Şubat 2018’de erişildi). Feminizm politik düzlemde kadın ve erkeği eşit seviyeye getirmekle, kadınların yasal haklarının korunmasıyla ilgilenmektedir ve bu yönüyle politik bir konumlanışa sahiptir (Çaha, 1996). Aynı zamanda ataerkil sistemdeki öğretiler nedeniyle kadının cinsiyet rolleri temelinde ev içinde ve dışında çizilen rolleriyle mücadele ettiği için sosyolojik bir çalışma konusudur (Aktaş, 2013). Kadının maruz kaldığı eşitsizlik ve baskı, iyi oluş halini etkileyeceği için de çeşitli psikolojik sonuçlar doğurabilmektedir. Kadına

yönelik şiddet çalışmaları bu sonuçları en açık hali ile göstermektedir (bkz., Boyacıoğlu, 2016). Feminist kimlik, cinsiyetçi kalıpyargıların sunduğu yaşam reçetelerinin karşısında feminist ideolojilerin karşı duruşları ile temellenen bir yaşam stili sunmaktadır. Dolayısıyla, feminist kimliğin toplumsal hayattaki etkilerinin yanı sıra kadınların bireysel yaşantılarında da önemli etkilere sahip olması olasıdır.

Kadınları toplumsal cinsiyetle ilişkili sosyal psikolojik süreçlerden birey olarak nasıl etkilendiği, maruz kaldığı eşitsizlik yaşantılarına yönelik algıları, bu yaşantılara verdikleri tepkilerin benlik algıları üzerindeki olası etkileri gibi birçok konu, feminist kimliği psikoloji biliminin araştırma alanı içine dâhil etmektedir. Feminist kimlik, psikolojik düzlemde henüz beden algısı gibi bağlamlarda çok sınırlı şekilde incelenmiş de ilişkilenebileceği psikolojik kavramlar büyük bir zenginlik arz etmektedir. Özetle, feminizm tek bir birey olarak kadına ve kadının toplumdaki rolüne ilişkin çok sayıda konuyu ve kavramı merkezine alan bir kavramdır ve konusu kadın olan bir yaklaşımın tek bir inceleme düzleminde açıklanması mümkün değildir. Anlaşılabileceği üzere, bu çok boyutlu yapısı ile feminizm oldukça karmaşık bir konudur. Kavramın burada özetlenen çok boyutlu doğası akılda tutularak basit bir tanım yapmak gerekirse, feminizm, kadınların cinsiyetlerinden dolayı karşılaştıkları zorlukları, baskıları ve dezavantajlı konumlarını inceleyen, kadının statüsünü geliştirmeyi amaçlayan sosyal ve politik bir yaklaşımdır (Collins, 2001; Çaha, 1996).

Sosyal yapı içerisinde toplumsal cinsiyet önemli bir kategori olarak kullanılır ve sosyalleşme sürecinde kişilerin “kadın” ve “erkek” kimliklerini, sosyal rollerini öğrenmelerini sağlar (Sakallı-Uğurlu, 2003). Bireyler bu sosyal aktarımla çeşitli cinsiyet rollerine tabi tutulurlar. Sosyal öğrenmelerle aktarılan olumlu ya da olumsuz toplumsal cinsiyet pratikleri, bu sayede nesiller arası devamlılık gösterir. Ataerkil toplumlarda bu roller kadına daha çok ev içinde görev biçerken erkeğe güç ve otorite ile ilişkili görevler vermektedir. Kadın ve erkeğin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bu öğretiler kişileri davranışsal, duygusal, fiziksel çeşitli kalıplara uymaya zorlar, uyulmadığı durumda da toplumsal baskı ile sonuçlanır (bkz., Rudman ve Glick, 2010). Özellikle kadına ikincil statüde görevler biçen bu roller, psikolojik iyi oluş halinde çeşitli zorlanmalara ve rahatsızlıklara neden olabilir. Toplumsal cinsiyetlere atfedilen bu kalıpyargılar çeşitli perspektiflerden incelenmektedir. Sosyal kimlik, kişinin toplumsal bir gruba üyeliğine yönelik bilgisi, bu üyeliğe verilen değer ve duygusal önem sonucu oluşur. Kişiler kendilerini üyesi olarak tanımladıkları bu grupların konumunu iyileştirmek için çaba gösterirler ve grupları için pozitif yönde bir gelişme bireyin benlik saygısında da artışı beraberinde getirir (Myaskovsky ve Witting, 1997). Bu doğrultuda da feminist kimlik genel olarak kadınların toplumsal alandaki konumlarına önem veren, kendini tanımlarken kadın kimliğini de ön plana çıkaran, kadınların toplumdaki konumlarını değiştirmek ve iyileştirmek için motivasyona sahip olan bir sosyal kimlik olarak tanımlanabilir. Ancak, feminizm ve feminist kimlik çalışmaları incelendiğinde feminist kimliklerin belirli parametreleri baz alarak farklı biçimlerde tanımlandığı görülmektedir. Kimi araştırmacılar feminist kimliği gelişimsel bir perspektiften tanımlamakta, kimi araştırmacılar ise farklı siyasal yönelimlerle kesişen feminist kimlik türleri öne sürmektedir.

Gelişimsel yaklaşımı benimseyen modellerden en öne çıkan Downing ve Roush’ın (1985) Feminist Kimlik Gelişimi Modeli’dir. Downing ve Roush (1985), Cross’un (1971) Siyah Kimlik Gelişimi Kuramını (Theory of Black Identity Development) kadınlara uyarlayarak kadınların olumlu bir feminist kimlik kazanması ve sürdürmesini kavramsallaştırmaya çalışmıştır. Öne sürdükleri bu gelişimsel model, kadınların da tıpkı etnik azınlıklar veya dezavantajlı gruplar gibi önyargı ve ayrımcılığa maruz kaldığı görüşüne dayanmaktadır (Fischer, Tokar, Mergl, Good, Hill ve Blum, 2000). Söz konusu gelişimsel model kadınların

baskıyı ve ataerkil sistemi kabul eden ve sorgulamayan pasif konumlarından, aktif bir katılım göstererek bulundukları dezavantajlı konumlarını iyileştirmeye yönelik bir motivasyona sahip oldukları eylemlilik aşamasına geçişlerini incelemektedir ve erkeklere uyarlanma amacı taşımamaktadır (Moradi, Subich ve Phillips, 2002). Feminist kimliğin gelişimi için beş basamak tanımlayan bu görüşe göre, başarılı bir feminist kimlik bu beş basamağın tamamlanmasıyla kazanılmış olur. Bu basamaklar sırasıyla “Pasif Kabul” (passive acceptance), “Açığa Vurma” (revelation), “Yayılma” (embedness- emanation), “Sentez” (synthesis) ve “Aktif Katılım” (active commitment) olarak isimlendirilmektedir. Bu basamaklardan sırasıyla aktif katılım basamağına geçen kadın, tam anlamıyla bir feminist kimlik geliştirmiş olarak kabul edilir. İlk evre olan pasif kabul evresi, farkındalık eksikliğinin olduğu ve/veya kadınlara karşı bireysel, kurumsal ve kültürel ayrımcılığın varlığının reddedildiği aşama olarak tanımlanır. Bu basamak kadınların geleneksel cinsiyet rollerini ve cinsiyet hiyerarşisini kabul ettiği, patriarkal dünyaya yönelik algılarını değiştirecek olan insanlardan veya deneyimlerden kaçındıkları ve geleneksel cinsiyet rollerini faydalı buldukları ilk basamaktır ve feminist kimliğin yokluğuna karşılık gelir (Moradi ve ark., 2002). İkinci basamak açığa vurma evresidir. Bu basamak, kadınların cinsiyetçi düzene katılımlarından dolayı kendilerini suçladıkları ve cinsiyetçi sosyal yapıya karşı öfke besledikleri bir örüntüyü tanımlamaktadır (Murnen ve Smolak, 2009). Geçmişte yaşadığı baskıya kendilerinin de katkı sunduğunu düşünen kadınlar, hissettikleri suçluluğu ve öfkeyi gizlemez ve toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamaya başlar. Yayılma evresi ise üçüncü basamak olarak kabul edilir. Bu basamak iki grupta incelenir. İlk olarak kadınlarla ilgili kültürel özelliklere, kadın örgütlerine ve kısmen de olsa feminist ideolojilere bağlanmayı içeren “Yerleşme” (embedness) adımı gelir. Daha sonra “Yayılma” (emenation) adımına geçiş sağlanır. Bu adımda daha göreceli ve daha eleştirel bir bakış açısı edinilir. Kadınlar öfkenin arzuladıkları sosyal dünyayı elde etmekte başarılı bir araç olmadığını fark ederler (Moradi ve ark., 2002). Kız kardeşlik olgusuyla tanışıldığı bu evrede, erkeklerle etkileşime dikkat edilir ve erkeklerden bir zarar gelebileceği düşüncesiyle hareket edilir (Bargad ve Hyde 1991). Dördüncü basamak ise, pozitif bir feminist kimliğin edinildiği, dünyayla ve erkeklerle esnek bir ateşkesin olduğu, geleneksel cinsiyet rollerinin aşıldığı (Fischer ve ark., 2000), benlik algısının dengelendiği (Bargad ve Hyde 1991), rollerin, değerlerin ve ilgilerin bireysel olarak yorumlanabildiği sentez adımıdır. Son evre ise aktif bağlılık evresidir. Bu evrede kadınlar edindikleri feminist kimliği kadına yönelik baskının son bulduğu sosyal değişimi gerçekleştirmek için kullanırlar. Feminist hareketlere aktif bir katılım vardır. Bu beş basamağın sonunda gelişimsel bir feminist kimlik elde edilmiş olarak kabul edilmektedir.

Gelişimsel feminist kimlik anlayışını temel alan psikolojik araştırmaların yeterli doygunluğa ulaştığı söylenemez. Ancak yapılan bazı araştırmaları burada incelemek faydalı olacaktır. Örneğin, pasif kabul aşamasında yer alan kadınların beden imgelerine yönelik negatif bir algıya sahip oldukları (Snyder ve Hasbrouck, 1996), diğer evrelerdeki kadınlara göre cinsiyetlerine yönelik kolektif benlik saygılarının daha düşük olduğu (Carpenter ve Johnson, 2001) bulunmuştur. Bu bulgular, feminist kimliğin benlik algısı üzerindeki önemini işaret etmektedir. McNamara ve Rickard (1989) yaptıkları bir çalışmada, geleneksel cinsiyet rollerini kabul eden psikoterapistlerin, feminist kimlik gelişiminin açığa vurma aşamasında olan bir kadının patriarkal sisteme karşı duyduğu öfkenin patolojik bir öfkeye dönüşmesine neden olabileceğini belirtmiştir. Bu tür çalışmalar, feminist kimliğin kişilerarası ilişkilerle bağıntılı doğasını göstermesi açısından önemlidir. Sentez aşamasında olan kadınların ise benlik algılarının olumlu olduğu ve kendileriyle ve bedenleriyle kurdukları olumlu diyalog sayesinde yeme bozukluğu eğilimlerinin az olduğu görülmüştür (Murnen ve Smolak, 2009). Bu bulgu da feminist kimliğin koruyucu doğasının varlığını göstermektedir.

Gelişimsel model, psikolojik araştırmalar için işlevsel bir temel sunsa da bu yaklaşıma çeşitli eleştiriler de getirilmektedir. Downing ve Rousch'ın modeli, çeşitli görgül desteklere sahiptir, ancak kadınların yaşadığı kimi özgün deneyimlerin dışarıda tutulmasına neden oluyor gibi görünmektedir. Örneğin feminist kimlik, bu modeldeki gibi aşamalı bir feminist kimlik gelişimi göstermeyen ancak farklı feminist deneyimlerin bir araya gelmesiyle oluşan bir yapı olabilir (Henderson-King ve Stewart, 1997). Bargad ve Hyde (1991), feminist kimlik gelişimini ölçmek amacıyla yaptıkları çalışmalarında Downing ve Rousch'ın modelini eleştirel olarak irdilemişlerdir. İlk olarak, aktif katılım evresinde kadınların kendilerini “feminist” olarak adlandırıp adlandırmadıklarının değerlendirmeye katılmamasını bir eksiklik olarak tarif etmişler ve feminist bir kimlik için kadınların kendilerine “feminist” demek zorunda olup olmadığını tartışmışlardır (Collins, 2001). İkincisi, Downing ve Rousch'ın modeli heteroseksüel ve liberal kadınlar içindir. Dolayısıyla da birçok farklı feminist kimliği dışarıda bırakmaktadır (Bargad ve Hyde, 1991). Downing ve Rousch'ın gelişimsel yaklaşımın kapsayıcılığı sadece feminist değerler açısından değil, aynı zamanda kadınların yaşadığı çeşitli feminist deneyimler açısından da dışlayıcı bulunmuştur (Purnell, 2006).

Downing ve Rousch'ın bu modeline ek olarak farklı feminist kimlik görüşleri de mevcuttur. Feminist kuramların genel görünümü liberal, radikal, sosyalist/Marksist feminizm şeklinde olmaktadır (Henley ve McCarthy, 1998). Var olan bu yaklaşımlar zamanla çeşitli değişikliklere uğramış ve ideolojik yelpazeye Marksist feminizm-sosyalist feminizm ayrımı ile muhafazakâr feminizm ve kadıncılık (womanism) kavramları eklenmiştir (Jaggar ve Rothenberg, 1984). Feminist kimlikler arasında tanımlanan bu ayrımlar açıkça görüleceği üzere siyasal kimlikler üzerinde kurulmuştur. Aşağıda feminist kimliğin tarihçesi ve siyasal kimliklerle ilişkisi daha detaylı incelenecektir.

Dünyada Feminist Hareketin Kısa Tarihçesi ve Psikoloji Bilimine Etkileri

Feminizmin ve feminist kimliğin tarihsel ve sosyal değişimlere duyarlı doğası nedeniyle, feminist kimlikle ilgili araştırmalar dönemsel özelliklere sahip olabilmektedir. Dolayısıyla feminist kimliği anlamak için tarihsel sürecin kısa bir özetini yapmak faydalı olacaktır. Feminist hareketler tarihi oldukça hacimli bir inceleme alanı olmakla birlikte, bu bölümde feminist kimliğin belirli tarihsel dönemlerde geçirdiği önemli kimi değişimler oldukça sınırlı bir şekilde açıklanacak ve feminist kimliğin bağlamsal niteliği ile ilişkilendirilecektir.

Feminizm ile ilgili çalışmaların genel itibarıyla 18. yy'dan günümüz 21. yy'a kadar olan süreci kapsadığı ve farklı sınıflandırmaları olmakla birlikte feminist hareketlerin genel olarak birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü feminist dalga olarak adlandırıldığı görülmektedir (bkz. Chrisler ve McHugh, 2011; Collins, 2001; Özsöz, 2008; Taş, 2016). Feminist hareketler kendi tarihsel dönemleri içerisinde farklı nitelikler göstermişler ve farklı mücadele başlıkları etrafında örgütlenmişlerdir. Feminist kimlik kavramının çok sayıda boyut içermesi ve farklı şekillerde yorumlanmasının önemli bir nedeni de kadın hareketlerinin veya feminist grupların farklı zamanlarda farklı talep ve isteklerinin olması ve var olan sistemi farklı yönlerden eleştirmeleridir.

Kadın hareketleri ve feminist düşünce üzerine yapılan incelemeler, farklı başlangıç noktalarını temel alan tarihçeler sunmuşlardır. Bu derlemede tarihsel gelişim birinci dalga feminizmden itibaren ele alınacaktır. Birinci dalga feminizm Mary Wolstonecraft'ın 1792 yılında yazdığı “Kadın Hakları Savunucusu” (Vindication of the Rights of Women) adlı kitaptaki talepler üzerine kurulmuştur (Taş, 2016).

Bu talepler genel hatlarıyla, kadınların oy kullanması, politik alanlarda temsil edilme, eğitimde fırsat eşitliği ve kadınların mülkiyet haklarını içermektedir ve kadınların birer yurttaş olarak erkeklerle eşit haklara ve özgürlüklere sahip olması gerektiğine yönelik fikirleri kapsamaktadır. Birinci dalga feminizm olarak görülen ve kimi kaynaklarda “liberal feminizm” olarak adlandırılan bu dönemde kadınlar bulundukları ülkelerde, dönemin koşullarına göre çeşitli haklar elde etmişlerdir (Altınbaş, 2006). Örneğin, Amerika’da 19. yy’ın sonu 20. yy’ın başında siyahlara yönelik ayrımcılığın yanı sıra hem siyahların hem de Amerika’da yaşayan kadınların oy kullanma hakkı yoktu. Siyah erkeklerle oy kullanma hakkının verilmesi siyah ve beyaz kadınların oy kullanma hakkı adına mücadeleye başlamalarına neden olmuştur (Taş, 2016). Aynı dönemde Fransa’da ise feminist kadınların mücadelesi ev içinde ve toplumsal alanda eşitlik arayışı üzerinden yürütülmekteydi. İlerleyen dönemlerde Fransız kadınların eşitlik arayışlarına politik alanda da söz sahibi olma arayışları eklenecekti. Rusya’da ise Ekim devrimine kadar erkeklerle birlikte mücadele eden kadınlar devrimden sonra toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele etmişlerdir (Neves-AKİ, 2006). Birinci dalga feminist hareketlerle kadınların yasal hak talepleri kısmen de olsa birçok önemli kazanım getirmiştir (Rampton, 2008). Tüm bu sosyal politik düzlem ikinci dalga feminizm olarak adlandırılan sürecin karakterini de şekillendirmiştir.

İkinci dalga feminist dönemde kadınlar, yeni talepler ve yeni feminist kimliklerle eşitlik ve hak arayışlarına devam etmişlerdir. Bu dönemde ayrıca ideolojik öğretiler temelinde oluşan liberal görüşe karşı Marksist, sosyalist, radikal feminizm gibi farklı ideolojik konumlanışlara sahip feminist akımlar ortaya çıkmış ve kadınların hak arayışlarında politik belirleyiciler oluşmuştur (Holmes, 2000). Bu dönemde öne çıkan Marksist feminizm, toplumsal cinsiyetin Marksist ideolojinin sınıfsız toplum öğretisindeki sınıf olgusundan farklı olmadığını, dolayısıyla sınıfsal eşitsizliklerin kadınların ezilmesinin asıl sebebi olduğunu iddia etmektedir (Yörük, 2009). 1960’lı yıllarda giderek daha çok keskinleşen radikal feminizm ise kadınların sömürülmesi ve baskı görmesinin temel sebebinin ataerkil sistem olduğunu savunmaktadır ve cinsiyet kimliklerinin yeniden düzenlenmesini, konuşma dili gibi toplumdaki eril yapının dönüştürülmesini talep etmektedir (Dikici, 2016). Radikal feministler, kadınların hak mücadelesinde sınıfsal ayrımları reddeder ve tüm kadınları toplumsal eşitlik mücadelesinin bir bileşeni olarak görürler. Sosyalist feminizm ise Marksist feminizme getirilen eleştiriler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre, ataerkillik ve kapitalizm arasında karşılıklı bir bağımlılık vardır ve baskının temel sebebi kapitalizmi ve ataerkil sistemi besleyen tüm kaynaklardır (Zucker ve Bay-Cheng, 2010). Kültürel feminizm, siyasal değişime odaklanmak yerine kültürel dönüşümü amaçlayan ve eril değerler yerine dişil değerlerin yaygınlaştırılmasının kültürel dönüşümü sağlayacağını savunan bir yaklaşımdır (Özsöz, 2008). Kadıncılık (womanism), ırkçılık, etnik merkezîyetçilik, yoksulluk gibi değerlerin cinsiyetçilikle iç içe geçtiğini ve hepsinin eşit öneme sahip olduğunu savunarak kadına yönelik baskının sonlandırılması üzerine politikalar üreten bir yaklaşımı ifade etmektedir ve siyah feminizm ile eş anlamlı kullanılmaktadır (Comas-Díaz, 1991; Purnell, 2006). Görüldüğü gibi farklı ideolojik temelleri olan çeşitli feminist yaklaşımların tanımlandığı ve belirginleştiği ikinci dalga feminizm dönemi ataerkil sistemin yıkılmasına yönelik çabanın arttığı, kadınların kürtaj ve doğum kontrolü ile ilgili hak arayışlarının belirginleştiği bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Taş, 2016). Bir yanda Simone de Beauvoir’un “kadın doğulmaz, kadın olunur” söyleminden temellenen, var olan cinsiyet rollerinin yıkılması gerektiği ve kadının aşkın yönlerinin yüceltilmesini vurgulayan, kadınların erkeklerden farklı olan yanlarının onların özgürlüğünün anahtarı olduğunu düşünen bir anlayış (Aktaş, 2013), diğer yandan kadın cinselliğini özgürleştirme girişimlerine yönelik yeni sistem arayışları ile karakterize edilebilen bu dönem politik kimliklerin de belirginleşmesini içermektedir. Kendine daha geniş bir yayılma alanı bulan

feminist görüşler, liberalizm, radikalizm, sosyalizm gibi farklı ideolojik düşünce akımlarının içinde de yer bulabilmişler, böylece politik kimliklerle birlikte etki alanlarını ve amaçlarını şekillendirmişlerdir (Güneş, 2016).

İkinci feminist dalganın siyasal bileşenlerle olan ilişkilerinin yanı sıra 1970’lerde giderek artan etkisi sosyal bilimlerde de kendini göstermeye başlamış, ancak bu etki psikoloji alanında oldukça geç bir zamanda sınırlı bir şekilde ortaya çıkmıştır (Gürel, 2017). Diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi psikoloji disiplini de üretilen bilgilerin cinsiyetçi yapıları sorgulanmış ve psikolojinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununa dair üretmiş olduğu bilgiler feminist bakış açısıyla eleştirilmiştir. Bu dönemde, Neo-Marksizm ve psikoanalitik kuramın kaynaştığı ve kadının daha geniş bağlamlarda maruz kaldığı dezavantajlı konumlarının sorgulandığı görülmektedir (Rampton, 2008). Bu dönemde öne çıkan isimlerden biri de psikoloji profesörü olan Naomi Weisstein’dir. Psikolojinin erilliğini, kendi yaşadığı ayrımcılık ve şiddeti, sahne sanatlarından akademik yayınlara pek çok kanalı kullanarak duyurmaya çalışmıştır ve şu sözleri ile psikoloji disiplini eleştirmiştir: “Psikolojinin, kadınların gerçekte neye benzediğini, neye ihtiyaçları olduğunu ve ne istediklerini bilmediği için söyleyecek hiçbir şeyi yoktur” (Gürel, 2017; Yetener, 2019). Ana akım psikoloji çalışmalarına getirilen feminist eleştirilerin önemli temsilcilerinden bir diğeri de psikoloji profesörü Sue Wilkinson olarak görülebilir. Wilkinson yaptığı çalışmalarda ana akım psikolojiyi kadını tek bir kategori olarak gördüğü, kadınların yaşadığı çok çeşitli deneyimleri göz ardı ettiği ve kadın ile ilgili çıkarımlarını yine tek bir başlık olarak erkek üzerinden yaptığını söyleyerek eleştirmektedir (Wilkinson ve Kitzinger, 1997; Wilkinson, 1997). İkinci feminist dalga döneminde feminist psikologlar ana akım psikolojinin kurumlarında da varlıklarını kabul ettirmek adına kurumsallaşma mücadelesi vermişler, APA (American Psychological Association; Amerikan Psikoloji Birliği) ve BPT (British Psychological Society; Britanya Psikoloji Topluluğu) gibi büyük kurumlarda kendilerine yer edinmeyi başarmışlardır (Gürel, 2017).

Postmodern düşüncenin etkisiyle, 1990’ların başında üçüncü dalga feminist hareket ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ideolojik kimlik siyaseti bir kenara bırakılmış ve feminist değerler kadına yönelik şiddet, pornografiye karşı mücadele, kadının güçlendirilmesi gibi politikalar savunulmuştur (Rampton, 2008; Taş, 2016). Kanımızca, üçüncü dalga feminist hareketin özellikle sosyoloji, kültürel antropoloji gibi postmodern bilim anlayışına kucak açan sosyal bilim alanlarında etkileri oldukça belirgin olmuş, ancak pozitivist bilim felsefesi ile güçlü bağları olan psikoloji bilimi postmodernist feminist yaklaşımlarla sınırlı bir etkileşime girmiştir. Günümüzde birçok düşünür ve akademisyen internetin yaygın kullanımı ile birlikte günümüz feminist hareketini dördüncü dalga feminizm olarak ayırmaktadır (Munro, 2013). Bu görüşe göre, dördüncü dalga şu an yaşadığımız dönem içerisinde şekillenmeye devam etmektedir (Rampton, 2008). Jessica Valentini’nin 2009 yılında verdiği bir röportajda (bkz. Solomon, 2009) dördüncü dalga feminizm ile internet kullanımı arasındaki bağlara ilişkin önemli görüşler bildirmiş ve bu görüşler dördüncü dalganın temel fikirleri olarak kabul edilmiştir (Graddy, 2018). İnternet üzerinden gerçekleştirilen #MeToo hareketi, #YesAllWomen etiketiyle paylaşılan erkek şiddetini eleştiren söylemler, #TimesUp etiketi ile kadına yönelik cinsel şiddet ve eşitsizlik deneyimlerinin ve desteklerinin paylaşıldığı çevrimiçi eylemler ve Washington’da gerçekleştirilen Woman’s March eylemleri dördüncü dalga feminizmin şimdilik en öne çıkan eylemleri arasında gösterilmektedir (Grady, 2018; Özdemir ve Aydemir, 2019). Ancak, internet üzerinden yaygınlaşan kadın hakları arayışlarının postmodern dönemden ideolojik bir kopuş niteliği taşımadığı görülmektedir. Feminist hareketteki bu tarihsel dönüşümler çerçevesinde, feministlerin heterojen bir grup olduğunu ve dolayısıyla tek bir feminist kimlik yerine farklı değerleri benimsemiş feminist kimliklerin olduğunu

söylemek yanlış olmayacaktır. Bağlamsal doğasına karşın, feminist kimliğin bir araştırma konusu olarak çalışılabilmesi için işevuruk tanımının yapılmasına yönelik ihtiyaç günümüzde de devam etmektedir.

Psikolojik Bir Değişken Olarak Feminist Kimliğin Ölçümü

Feminist kimliğin psikolojik bir değişken olarak tanımlanması noktasında yürütülen tüm tartışmalar yukarıda özetlenen feminist hareket tarihi ile de sıkı ilişkiler içerir. Ölçüm araçları noktasında yürütülen bilimsel tartışmalar, feminist kimliğin tarihsel, ideolojik ve çok boyutlu yapısı nedeniyle çetrefilli bir hal almaktadır. Genel olarak bakıldığında, feminizmi gelişimsel perspektiften tanımlayan araştırmacılar, ölçümlerinde tüm kadınların feminizmin aşamalarından birinde olduklarını varsayarken (Örn. Aronson, 2003; Myaskovsky ve Wittig, 1997); feminizmi siyasal yönelimlerle birlikte tanımlamayı tercih eden araştırmacılar feminizmi radikal feminizm, sosyalist feminizm, liberal feminizm gibi başlıklar altında inceleyerek buna uygun ölçme araçlarını kullanırlar (Örn. Henley ve McCarthy, 1998; Spence ve Helmreich, 1972; Spence, 1998).

Görgül araştırmalarda feminist eğilimler, “Kendinizi feminist olarak tanımlar mısınız?” şeklinde tek bir soru aracılığıyla (Klonis, Endo, Crosby, ve Worell, 1997), bazı sivil toplum örgütlerine üyeliklerin sorgulanmasıyla (Cowan, 1992), kadınlara yönelik tutum ölçekleri aracıyla (Spence ve Helmreich, 1972), feminizme yönelik tutumların ölçülmesiyle (Fassinger, 1994) ve feminist tutum ve politik inançlar arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesiyle (Henley, Meng, O’Brien, McCarthy, ve Sockloskie; 1998) belirlenmektedir. Feminist kimliğin ölçümüne yönelik bu tartışmalı alanyazında gelişimsel yaklaşım merkezi bir yere sahiptir. Feminist kimliği inceleyen çalışmalarda Downing ve Rousch’ın modeli üzerine oluşturulan Birleşik Feminist Kimlik Ölçeği (Feminist Identity Composite Scale, Fischer ve ark. 2000) sıkça kullanılmaktadır. Gelişimsel modelin beş basamağına (pasif kabul, açığa vurma, yayılma, sentez, aktif katılım) karşılık gelen beş alt ölçeğe sahip bu ölçme aracı kavramsal içeriği ile eleştiriler almıştır. Ölçeğin bir kimlik ölçümü sağlamaktan çok kadın hareketlerine yönelik tutumları değerlendirdiği alanyazında sıklıkla dile getirilmektedir (bkz. Collins, 2001; Zucker ve Bay-Cheng, 2010).

Feminist kimlik araştırmalarında sıkça kullanılan bir diğer ölçüm aracı ise Henley ve arkadaşları (1998) tarafından geliştirilen Feminist Perspektif Ölçeği’dir (Feminist Perspective Scale). Bu ölçme aracı ise feminist değerlerle yakından ilişkili görülen ideolojik değerler kullanılarak geliştirilmiştir. Söz konusu ölçeğin alt ölçekleri liberal feminizm, radikal feminizm, sosyalist feminizm, kültürel feminizm, kadıncılık ve muhafazakâr feminizm başlıklarından oluşmaktadır. Feminist kimliği ideolojik konumlanışı ile tanımlama amacı taşıyan bu yaklaşım, feminist kimliğin tek bir kavram olarak işevuruklaştırılamayacağı görüşüne dayanmaktadır. Ancak Feminist Perspektif Ölçeği, feminist kimliğin herhangi bir özelliğini tanımlamaktan ziyade inançların ve ideolojilerin bir ölçümü olduğu düşünülerek eleştirilmektedir (Zucker ve Bay-Chang, 2010). Tarihsel ve kültürel farklılıklar göz önüne alındığında, ölçeğin evrensel anlamda geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılmasında belirgin sıkıntılar bulunmaktadır. Ancak, feminist kimliğin siyasal yönelimlerle ilişkisi, psikolojik bir değişken olarak tanımlanmasına yönelik her girişimde titizlikle üzerinde durulması gereken bir konudur. Bir sonraki bölümde, farklı feminist kimliklerin birbirinden ayrılan niteliklerini ortaya koyma amacıyla feminist hareketin dünyada ve Türkiye’de siyasal yönelimlerle ilişkisi tartışılacaktır.

Dünyada ve Türkiye’de Feminist Kimliğin Siyasal Yönelimlerle İlişkisi

Uluslararası alanyazın incelendiğinde, feminist kimliğin siyasal yönelimler ve politik tutumlar ile olan ilişkisi Türkiye’deki örüntü ile kısmi bir paralellik sergilemektedir. Feminist değerlerin daha çok ilerici (progressive) siyasal yönelimlere atfedildiği gözlemlenmektedir (McCabe 2005; Kelly ve Gauchat, 2015). Feminist kimliğin siyasi bileşeni düşünüldüğünde, bahsedilen radikal feminizm, liberal feminizm gibi farklı feminist kimlik türleri, kullandıkları yöntemler doğrultusunda ve sahiplendikleri siyasal amaçlar temelinde karakterize olmaktadır. Türkiye’de var olan karmaşık siyasal tablo düşünüldüğünde, feminist kimliği uluslararası siyasal yelpazeyi temel alan tanımları çerçevesinde incelemek kültürel uygunluk açısından sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Bu nedenle, ulusal psikoloji çalışmalarında feminist kimliği siyasal formları ile incelemek yerine, var olan feminist kimlik düzeyleri ile siyasal yönelimler arasındaki etkileşimin incelenmesi daha uygun olabilir. Ayrıca, ulusal alanyazında henüz kendine yeterli bir çalışma alanı bulamamış ancak temsil oranının yüksek olduğu düşünülen muhafazakâr feminist harekete yönelik bir inceleme bu yaklaşımla mümkün hale gelmektedir.

Muhafazakâr feminizm, din ve gelenek içindeki kadının durumunu eleştirel bir bakış açısı ile değerlendiren, toplumsal cinsiyet eşitliğine özel bir önem veren, geleneğin ve dini yorumların ataerkil karakterini sorgulayan, bunları yaparken de başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere dini metinleri referans alan bir söylemdir (Gürhan, 2010). Muhafazakâr feminizmin tanımı önemli kültürel farklılıklar barındırmaktadır. Uluslararası kaynaklarda muhafazakâr feminizm, batıdaki liberal düşüncenin karşısına çıkan, genel feminizm perspektifinin dışında geleneğe sahip çıkarak kadının kamusal alandaki rolüne odaklanan, annelik ve bakım vermek gibi ev içi roller ile sosyal yaşamda var olmak arasında bir denge kurulamadığında kadının ev içi rollerini daha önemli kılan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Cacan, 2012). Ulusal çalışmalarda, muhafazakâr feminizm incelemeleri, Kur’an-ı Kerim üzerinden, İslami değerler vurgulanarak yürütülmektedir (Aynur, 2013; Gürhan, 2010; Sezgin, 2014). Bu nedenle kimi çalışmalarda İslami feminizm kavramı da kullanılmaktadır. İslami feminizme göre, Batıda kadınların özgürleşme hareketlerindeki temel vurguların ve değerlerin, İslami yaşayış şeklini benimsemiş toplumlarda aynı şekilde kabul edilmesi olası görülmemektedir. Ortadoğu’da kimi ülkelerde şeriat hükümleri üzerinden kadınlara bir yaşam şekli sunulmaktadır ve şeriat kanunları çerçevesinde, batıda benimsenen feminist düşüncelerin aynı şekilde kabul edilip uygulanmaya çalışılması nesnel sınırlılıklar barındırmaktadır. Türkiye şeriatla yönetilen ülkelerden açık farklılıklar barındırmasına karşın, muhafazakâr dünya anlayışının kimi tarihsel dönemlerde yükseldiği bir ülke olarak İslamcı feminist hareketlerin kendine alan açabildiği siyasal bir zemine sahiptir. Ayrıca cumhuriyetin ilanından önce halifelik gibi güçlü bir İslami makamının varlığı ve kadının ikinci planda yer aldığı toplumsal düzenden, laik bir toplum düzenine geçiş, Kurtuluş Savaşı’nın ardından gerçekleştirilen reformlar ile sağlanmıştır. Batıda başlatılan kadın hareketleri ile elde edilen haklar, Türkiye’de cumhuriyetin ilanı ile kadınlara devlet tarafından verilmiştir ve bu durum pek çok açıdan kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlasa da kadınların kişisel alanda özgürleşmesini sağlayamamıştır (Kandiyoti, 2015). Farklı kültürel özellikler ve hâkim ideolojik atmosfer, feminist değerler üzerinde şekillendirici bir etkiye sahip görülmektedir.

Türkiye’de feminist düşüncelerin gelişimi incelendiğinde, Osmanlı’nın son dönemlerinde, yüksek gelirli ve eğitilmiş Osmanlı kadınlarının feminist düşünceyle temas kurduklarına ilişkin göstergeler bulunmaktadır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik fikirler Anadolu’ya da yayılmış, dönemin öncü kadınları milli bir birliktelik içinde kadın hareketini sürdürmüş ve sosyal ve siyasi

hakları için mücadele etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde feminist hareketler, kadınların yeni kurulan sistemle birlikte politik hak arayışlarını sürdürdükleri, milli mücadelenin ve yeni kurulmuş bir devletin dinamikleri ile şekillenen feminist arayışlar peşindeyken 1970’li yıllarda küresel olarak yükselen sol hareketler Türkiye’yi de etkilemiştir (Metintaş, 2018). Ancak o dönemde sol kesim de dâhil tüm siyasi grupların feminizmi aykırı olarak nitelendirmesinden dolayı (Kara, 2006), mevcut siyasal ideolojiler içerisinde kendilerine iyi bir yer bulamayan kadın örgütleri, 1980’den sonraki dönemde bağımsız örgütlenme sürecini hızlandırmıştır (Çaha, 1996). Darbe sonrası dönemde farklı siyasal yönelimlere ait kadın gruplarını birleştiren ortak nokta “kadın sorunları” olarak ifade edilmektedir ve farklı siyasal gruplara ait kadınlar kendilerini feminist olarak tanımlamasa da kadın sorunlarıyla ilgilenerek kadın hareketini devam ettirmiştir. 1980 sonrası dönemde farklı ideolojik kökenlere sahip kadınlar kendi feminist yaklaşımlarını savunurken 1990’lı yıllara gelindiğinde, kendilerini Müslüman feminist olarak tanımlayan muhafazakâr kesimden feminist hareketler de belirginleşmeye başlamıştır (Kara, 2006). Türkiye’de özgün dinamiklere sahip bir muhafazakâr feminizm olgusu ortaya çıkmıştır. Bu yeni, İslami değerler temelinde kadın hakları savunuculuğu yapan oluşum, laik kesimin İslami değerlere sahip kadınlara yönelik algılarında kimi değişikliklere yol açmış ve muhafazakâr kadınların kamusal alanda yer alarak hak arayışlarını sürdürmelerinin önünü açmıştır (Akman, 2008). Muhafazakâr feminizmin tarihsel olarak en etkili olduğu mücadele başlıkları, başörtülü kadınların kamusal alanda temsil edilmesi ve eğitim ve fırsat eşitliği olarak öne çıkmıştır (Yüce Tar, 2013). Ancak, günümüzde sağ siyasal düşüncenin temsilcileri ile muhafazakâr feminist hareket arasında giderek güçlenen bir çatışma dikkat çekmektedir. Muhafazakâr feministlerin “başörtüsüne değil, başörtülü kadınlara özgürlük istiyoruz” söylemi çerçevesinde siyasal bir ayrışmaya işaret ettikleri gözlenmektedir.

Türkiye’de muhafazakâr feminizm gibi, Kemalist kadın hareketleri de kendine özgü bir dinamik barındırmaktadır. Cumhuriyet dönemi kamusal alanda kadının özgürleşmesinde devrimci birçok adımın atılmasına öncülük etmiş ancak kişisel alanlarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında önemli eksiklikler bırakmıştır. Bu eksiklerin bir çıktısı olarak, Kemalist ideolojinin şekillendirdiği toplumsal dönüşümlerin ardında fedakâr ve cinsiyetsiz (asexual) bir kadın tarifi merkeze oturtulmuştur (Bolak Boratav, 2011; Müftüler-Bac, 1999). Türkiye’de egemen devlet ideolojisi kadını kamusal alanda özgürleştirici bir dizi uygulamayı hayata geçirirken, geleneksel ve dinsel kodlarla örülü aile kurumuna dokunulmamış, kadının özel hayatındaki cinsiyetçi eşitsizlikler korunmuştur (Bkz. Arat, 2010; Diner ve Toktaş, 2010). Özetle, feminist kimliğin Kemalist yorumunun uluslararası çalışmalarda kullanılan liberal, sosyalist veya radikal feminizm kavramları çerçevesinde değil, devlet feminizmi çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir (Abadan Unat, 1998; Kandiyoti, 2010).

Türkiye’de feminist hareketlerin tarihi incelendiğinde seçme ve seçilme hakkının da elde edilmesinden itibaren 1935’ten 1970’lere kadar kadın hareketinin bir duraksama yaşadığı görülmektedir ve bu dönem “çorak yıllar” olarak adlandırılmaktadır (Budak, 2018). Tekeli’nin Türkiye’de kadın hareketinin gelişimine yönelik tarihsel köşe taşlarına yer verdiği makalesinde de bu çorak yıllar arasında kadınların birkaç yeni dernek kurduğuna ve meclisteki temsil oranlarına ilişkin bilgiler dışında bir madde yer almamaktadır (bkz. Tekeli, 2004). 1970’li yıllara gelindiğinde kadın hareketlerinin çeşitli kurumlar ve dernekler kurduğu görülürken, 1980 darbesinin siyasi eylemlere yönelik yoğun engellemeleri ile birlikte kadın hareketleri de zorlu bir döneme girmiştir. Uluslararası arenada ikinci dalga feminist değerler yükselirken, Türkiye’de de bu akımın temsilcisi olan kadınlar bilinçlendirme toplantıları yaparak feminist hareketi devam ettirmeye çalışmıştır (Budak, 2018). 1990’lı yıllar ise kadın haklarına yönelik uluslararası

sözleşmelerin imzalandığı ve devletin bünyesinde Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü gibi kurumların ortaya çıktığı bir dönemdir. Özetle, Tekeli'nin yorumuna göre 1980'li yıllar Türkiye'de kadın hareketinin eylem dönemiye, 1990'lar da kurumsallaşma dönemi olarak görülebilir (Çakır, 2009).

Ulusal alanda aynı zamanda Kürt siyasal hareketi ile ortaya çıkan bir diğer hatta etnik kökenler üzerinden yürütülen siyasal mücadeleleri kadın hareketleri ile yan yana getiren feminist bir yaklaşım bulunmaktadır. 1980'lerin sonu, 1990'ların başında kendini feminist olarak ve aynı zamanda Kürt kimliklerini ön plana çıkararak tanımlayan yeni bir kadın oluşumu ortaya çıkmıştır (Çaha, 2011). 1990'ların başına kadar feminist grupların içerisinde Kürt kadınlar elbette varlığını sürdürmektedir, ancak 90'lı yıllara kadar kendilerini solcu-Kürt hareketten ayırmak istemeyen bu kadınlar artık ayrı bir oluşum olarak devam etmek için mücadele etmeye başlamıştır (Aldıkaçtı-Marshall, 2003). Kürt kadın grupları kendi kimliklerini ve hareketlerini, renkleri, dilleri, inançları farklı olsa bile yaşadıkları dezavantajlı deneyimlerden dolayı Avrupa ve Amerika'daki siyah kadın hareketlerine benzer şekilde tanıtmaktadır (Çaha, 2011). Kürt kadın hareketi, hem bölgedeki hâkim aşiret sisteminin hem de ülkedeki patriarkal sistemin eleştirisini yapmakta ve Kürt kadınların Türk kadınlara nazaran daha ağır düzeylerde maruz kaldıkları ayrımcılıklarla mücadele etmektedir (Diner, Toktaş, 2010). 1990'lı yıllarda Türkiye'nin hızlı politik atmosferi Kürt kadınlarının da politize olmasında ve etnik bir feminist görüş geliştirmelerinde etkili olmuştur ve süreç içerisinde Kürt kadınları kendi eylem planlarını oluşturmaya başlamıştır. Bu duruma verilebilecek en belirgin örneklerden biri Kadın Merkezi Vakfı'dır (KAMER). KAMER, şiddete maruz kalan Kürt kadınlarının korunması ve maruz kaldıkları şiddetin önlenmesine yönelik oluşturdukları bir sivil toplum kuruluşudur. Bu hareket etnik kimlik, cinsiyet gibi temellerde ortaya ayrımcılık alanlarında birlikte mücadeleyi savunan son dönem feminist düşünce akımlarıyla da paralellikler göstermektedir.

Yukarıda özetlenen kadın hareketlerinin birçoğu kurumsal olarak temsil edilmektedir. Türkiye'de ciddi bir toplumsal sorun olan kadına yönelik şiddet başlığında, bu kurumlar önemli hizmetler vermektedirler. Şiddete yönelik gündem oluşturarak, düzenli yayınlar çıkararak, şiddet mağdurlarına hukuksal, sosyal ve psikolojik destekler vererek toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine önemli kaynaklar sağlayan bu kadın örgütleri farklı feminist geleneklerin devamını da sağlama misyonuna sahiptir. 1986 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) imzalanması ile kadına yönelik şiddet ve ayrımcı uygulamalar karşısında yasal açıdan güçlenen bu örgütler 1990'lı yıllara gelindiğinde yoğun bir şekilde sayılarını artırmaya devam etmiştir. Bunlar içinde daha köklü geçmişlere sahip ve etki alanı görece daha geniş kimi kadın örgütleri feminist kimliğin örgütlü olarak koruyucu niteliğini daha anlaşılır hale getirmektedir. Örneğin, 1990 yılında kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı şiddete uğrayan kadınlara psikolojik ve hukuki destek vermekte ve sığınma evi hizmeti sağlamaktadır. 1999 yılında kurulan Kadınlara Dayanışma Vakfı (KADAV) şiddet mağduru kadınlara, göçmen kadınlara, hükümlü kadınlara ve LGBTİ kadınlara danışmanlık desteği gibi destekler vermektedir. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (2010) ise kadın cinayetlerine yönelik gündem oluşturup hukuki mücadeleleri sürdürmektedir. Kadın Dayanışma Vakfı (1993) ise şiddet mağduru kadınlara psikolojik, sosyal, hukuki destek sunmasının yanı sıra, toplumsal bilinçlendirme eğitimleri vermektedir. Barolar bünyesinde çalışan Kadın Hakları Merkezleri kadına yönelik şiddet başlığında çok yönlü ve etkin bir mücadele yürüttüğü gibi, kadınların hukuksal kazanımlarının korunmasında önemli bir gücü temsil etmektedir. Verilebilecek sayısız başka örnekle oldukça uzun bir listeye sahip olan bu kadın örgütlenmeleri, feminist kimliklerin şekillenmesinde, eşitlikçi ve özgürlükçü farklı yaşam reçetelerinin oluşmasında ve kadınlar arasında dayanışmacı, mücadelecı bir kültürün yaygınlaşmasında önemli roller üstlenmektedir.

Türkiye'ye özgü bu toplumsal dinamikler çerçevesinde feminist kimliğin ulusal düzeyde tanımlanması ve yapılacak araştırmalarda kültürel farklılıklara duyarlı bir yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir. Feminist kimliğin ölçülmesi, konuyla ilgili yapılacak gelecek psikolojik araştırmalar açısından çözülmesi gereken bir tartışma başlığıdır. Çünkü ölçme, daha geniş bilimsel soruları üretme ve genelleme yeteneği düşünüldüğünde metodolojik katkılarının yanı sıra temel bir bilimsel faaliyettir (DeVellis, 2012). Türkiye'deki özgün örüntüyü tanımlayabilecek bir ölçüm aracı bilginiz dâhilinde yoktur. Mevcut koşullarda, psikolojik araştırmalarda feminist kimlikle ilişkili ölçüm araçlarının bir arada kullanılması uygun görünmektedir. Ancak, geliştirilecek yeni ölçüm araçlarının feminist kimlik çalışmalarına kavramsal bir zenginlik getireceği unutulmamalıdır. Ölçüm araçlarına ilişkin bu tartışma, bir yönüyle feminist kimliğin farklı düzlemlerde çalışılması gereken bir konu olarak nasıl ele alınması gerektiği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Feminist kadın hareketlerinin ve örgütlerinin toplumsal hayat üzerinde etkileri sosyolojik ve sosyal psikolojik araştırmalarla incelenebilir ve incelenmekte olan konulardır. Ancak bu hareketler içerisinde farklı sosyal kimlikler edinen kadınların kendi değişimi yine ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Genel olarak kadın çalışmaları alanyazının, feminist kimliğin sosyolojik ve sosyal psikolojik etkilerine dair değerli bir birikime sahipken, bu kimliklenmenin bireysel ve kişilerarası düzlemdeki etkileri konusuna birkaç araştırma ile sınırlı bir ilgi gösterdiği görülmektedir.

Feminist Kimliğin Psikolojik Değişkenlerle İlişkisi

Feminist kimlik ile ilgili psikolojik araştırmalar incelendiğinde, feminist kimliğin kadınların cinsiyetçilik algıları, beden algıları, yeme bozuklukları, benlik saygıları, akademik başarı, depresyon gibi değişkenlerle ilişkilendirilerek çalışıldığı görülmektedir (örn., Brown ve Gilligan, 1993; Jackson, Sullivan ve Rostker, 1988; Weitz, 1982). Downing ve Rousch'ın feminist kimlik gelişimi modeli temelinde yapılan araştırmalar, feminist kimlik gelişiminin ileri aşamalarında feminist değerlere sahip olma artıka algılanan cinsiyetçiliğin de arttığını, özellikle feminist kimliğin son basamağında maruz kalınan cinsiyetçiliği algılama düzeyinin güçlendiğini göstermektedir (Linnebach, 2004; Moradi, Subich ve Phillips, 2002; Fischer ve ark., 2000; Henderson-King ve Stewart, 1997). Ancak feminist kimlik ve cinsiyetçilik ilişkisi farklı birçok açıdan incelenmesi gereken bir konudur. Örneğin, farklı siyasal yönelimlerle kesişen, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin farklı sorunları odağına alan, farklı yaşam pratiklerine ve stillerine sahip feminist yaklaşımların cinsiyetçilikle farklı ilişkiler göstermesi olasıdır. Cinsiyetçilikle ilişkiler bağlamında sosyal hareketliliklere katılım, grup kimliği ve aidiyeti, değerler, politik tutumlar gibi konularda da farklılaşmalar söz konusu olabilir.

Feminist kimlik, psikolojik iyilik haliyle ilişkisi bağlamında da çalışılmaktadır. Örneğin, Moradi, Subich ve Phillips (2002), feminist kimlik geliştirmemiş veya kendini feminist değerlerle zayıf olarak tanımlayan kadınların stres deneyimlerine daha çok maruz kaldığını göstermiştir. Cinsiyet kimliğine yönelik benlik saygısı ve feminizmi destekleme ile ilgili yapılan bir diğer çalışmada ise cinsiyetine yönelik benlik saygısı yüksek olan kadınların, feminizmi daha çok desteklediğini, ancak kendini feminist olarak tanımlamaktansa feminist değerleri desteklemeyi daha uygun gördükleri bulgulanmıştır (Burn, Aboud, Moyles, 2000). Feminist kimliğin, benlik saygısı (Fischer ve Good, 1994; Liss, O'Conner, Morosky ve Crawford, 2001) ve akademik başarı (Valenzuela, 1993) gibi özelliklerle pozitif ilişki gösterdiği yine görgül bulgular arasındadır.

Uluslararası alanyazın incelendiğinde, feminist kimlikle sıkça çalışılan konular arasında beden memnuniyeti ve beden imajı olduğu görülmektedir. Farklı yaş gruplarından oluşan bir örnekleme yapılan bir araştırmada, otuz ve elli yaş aralığındaki kadınların feminist tutumları ve kilo kaygıları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilirken, elli yaşın üzerinde ve otuz yaşın altındaki kadınlarda anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Tiggemann ve Stevens, 1998). Bu bulgu, kadın hareketlerinin farklı dönemlerine denk gelen kadınlar için feminist kimliğin farklı etkiler gösterebileceğini ve kohort karşılaştırmalarının alan açısından önemli bir belirleyen olduğuna da işaret etmektedir. Murnen ve Smolak (2009) yaptıkları meta-analiz çalışmasında beden memnuniyetini artırma ve yeme bozukluklarını engellemede feminist kimliğin etkili bir değişken olduğunu ve feminist kimliğin beden memnuniyetsizliği karşısında en önemli koruyucu faktörlerden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, Sabik ve Tylka (2006) feminist kimliğin cinsiyetçilik algısının neden olduğu yeme bozukluklarına karşı da koruyucu bir etki gösterdiğini bulmuşlardır. Bununla uyumlu olarak, Snyder ve Hasbrouck (1996), feminist kimliğin beden memnuniyetsizliği, bulimik semptomlar ve yetersizlik duygularıyla negatif ilişki gösterdiğini raporlamışlardır. Ancak Cash, Ancis ve Strachan (1997) feminist kimlik ile olumlu beden imajı arasında böyle bir ilişki bulamamıştır. Hurt ve arkadaşları (2007) klinik değişkenlerle yürütülen feminist kimlik çalışmalarındaki bu tutarsızlığı gidermek amacıyla yaptıkları çalışmada, çelişen bulguların feminist kimliğin doğrudan değil dolaylı etkisinin olmasından kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir ve feminist kimliklenmenin yeme bozuklukları, benlik saygısı ve depresyon semptomlarını dolaylı olarak etkilediğini rapor etmişlerdir (Hurt ve ark., 2007).

Son olarak kendini feminist olarak tanımlayan ve tanımlamayan kadınların demografik özellikler açısından incelendiği bir çalışmada, bu iki kadın grubunun farklı sosyal gruplara ait olduğu bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre kendini feminist olarak değerlendiren kadınların orta sınıf, eğitilmiş, kadın çalışmalarına ilgili bir gruptan oluştuğu kendini feminist olarak tanımlamayan kadınların ise daha az eğitilmiş, baskın olmayan etnik gruplara üye, erken evlenen ve erken ebeveyn olan kadınlardan oluştuğu görülmüştür (Aronson, 2003). Ancak, feminist kimlikle sosyoekonomik parametreler arasındaki bu inceleme oldukça yüzeyseldir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, feminist kimliğin sosyal psikolojik arka planını ortaya çıkaracak kuramsal yaklaşımları temel alan daha derinlemesine incelemelerin yapılması ve feminist kimliğin psikolojinin kavramlar dünyası çerçevesinde çok yönlü irdelemesi gerekmektedir.

Sonuç

Sahip olunan sosyal kimliklerin kişilerin ve grupların yaşamlarına yön vermesindeki gücü düşünüldüğünde, feminist kimlik yalnızca makro düzeyde ülkemizde yaşanan toplumsal değişimlerin açıklanmasında değil, aynı zamanda mikro düzeyde kadınların ve kadın sorunlarının incelenmesinde önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddet gibi can yakıcı toplumsal sorunlar düşünüldüğünde, toplumsal düzeyde kadın hakları savunusunun ortaya koyduğu sosyal kimliklerin etkililiklerinin incelenmesi, feminist kimliğin olası koruyucu etkilerinin tespit edilmesi gibi amaçlar barındıran araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Feminist kimliğin siyasal bileşenleri, ülkemizdeki politik atmosfer ile birlikte ele alındığında yalnızca psikoloji alanında değil aynı zamanda sosyoloji, siyaset bilimi, kültürel araştırmalar gibi pek çok disiplin için de açıklayıcı sonuçların elde edilmesini kolaylaştıracaktır. Ancak uluslararası alanyazında yer alan feminist kimlik araştırmalarında sıkça belirtildiği gibi, feminist kimlik kadınların bu kimliği ifade ediş

şekilleri ve benimseme düzeylerinin farklı olması nedeniyle ortak bir dil kullanılarak araştırılmamaktadır. Bu durumun önemli sebeplerinden biri feminist değerlerin içinde bulunduğu dönemden ve kültürel bağlamdan etkilenecek şekilde şekillenmesidir. Aynı zamanda uluslararası alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde farklı feminist kimlik türlerinin yanı sıra kendini feminist olarak adlandırmaktan kaçınan, ancak eşitlikçi değerleri benimsemiş kadınların sıklığı da göze çarpmaktadır (Zucker, 2004). Bu durumun sebebi olarak, üçüncü dalga feminist hareketler içinde feminist duruşu şekillendirdiği düşünülen postyapısalcı akımın etkisi gösterilebilir. “Feminist değilim ama ...” ifadesinin yaygın olarak kullanıldığı bu son dönem eşitlikçi eğilimlerin karakteristiği, gelecekte yapılacak araştırmalar için olgunlaşmış bir araştırma konusu olarak durmaktadır (Zucker, 2004).

Kendini feminist olarak adlandırmaktan kaçınan kadınların varlığı araştırmalara ve var olan sorunların incelenmesine yeni bir boyut kazandırma potansiyeli barındırıyor gibi görünmektedir. Downing ve Rousch’ın modeli temelinde düşünüldüğünde, feminist kimlik oluşumunun dördüncü basamak olan sentez adımı ortaya çıktığı kabul edilse de, bir sonraki basamak olan aktif katılım evresinde, feminist değerleri benimsemiş ve feminist kimliğe sahip olmuş bir kadının aktif katılım göstererek kadınlara yönelik eşitsizlikle mücadele ettiği belirtilmektedir. Bu tanım eylemliliğe olan vurgusu nedeniyle önemlidir, çünkü söz konusu eylemlilik mevcut sistemi değiştirmek amacıyla gerçekleştirilir. Tarihsel süreç izlendiğinde çoğu ülkede feminist değerleri savunan süfratelerin elde ettiği bazı kazanımların kolektif eylemlilikler sayesinde olduğu görülmektedir. Ancak, günümüzde feministlerin yıllar içinde elde ettikleri kazanımların çoğundan habersiz olan genç kadınların, tarihsel bağlamından kopuk bir şekilde feminizmin çağdaş tezahürüne odaklandıkları düşünülmektedir (Purnell, 2006). Günümüzde, feminist değerlere sahip olunmasına rağmen kendini feminist olarak adlandırmaktan kaçınma eğiliminin (bkz., Williams ve Witting, 1997; Zucker, 2004; Liss ve Erchull, 2010) kadın hareketlerine ve kadınların bireysel yaşamlarına olası birçok etkisi bulunmaktadır. Bu eğilimin nedeni olarak feministlere yönelik olumsuz önyargıların ve kalıpyargıların varlığı gösterilmektedir (Renzetti, 1987; Myaskovsky ve Wittig, 1997; Purnell, 2006; Jackson, 2018), ancak feminist kimlik çalışmalarının sınırlılığı konuya dair sınırlı bir çerçeve sunabilmektedir. Feminist kimliğin kimliklenme sürecinde ortaya çıkan bu dönüşümün doğuracağı sonuçları araştırılması gereken bir konu olarak değerlendirilmelidir. Sosyal kimlik kuramı açısından düşünüldüğünde, bir grup kimliğine sahip olmak, o gruba hizmet eden değerleri korumak ve yüceltmekle motive olmak ve bu amaçla eyleme geçmeyi de beraberinde getirir. Burada eyleme geçmek ile anlatılmak istenen yalnızca kadın yürüyüşlerine katılmak, protesto mitingleri düzenlemek gibi kolektif eylemliliklerle sınırlı değildir. Feminist değerleri ifade etme, yayma, koruma vb. amaçlara hizmet eden davranışların tümünü bu eylemlilik algısı içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle kolektif eylemliliklere katılımdan bağımsız olarak, kişinin kendini feminist kimlikle tanımlaması, kadınların günlük hayatta karşılaştıkları ayrımcı tutumlar karşısındaki duruşlarını, psikolojik olarak ne şekilde etkileneceklerini ve kişilerarası yardımlaşma ve dayanışmaya eğilimlerini de etkileyebilecek bir değişkendir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan kadın ve kurumların feminist kimliği bir sosyal kimlik olarak benimseyip benimsememeleri sadece dilsel bir ifade farklılığı ile sonuçlanmamakta, psikolojik ve sosyolojik bir konumlanış farkına yol açmaktadır.

Türkiye’de var olan muhafazakâr, Kemalist ve Kürt etnisitesi ile tanımlı kadın hareketleri kültürel özgünlüklerinin yanı sıra, feminist kimlik açısından ayrıca incelenmesi gereken olgulardır. Türkiye’de kadınların kendini feminist değerlerle tanımlama istekliliği ve feminist amaçlara değer verme düzeyleri incelenmemiştir. Ulusal alanyazında yazarların ulaşabildiği tek araştırma, Altıntaş ve Altıntaş’ın (2007) Türkiye’deki kadın yöneticilerin algıladıkları feminist kimliğin liderlik tarzlarını nasıl etkilediğini

inceledikleri çalışmalarıdır. Bu araştırma ile birlikte Birleşik Feminist Kimlik Ölçeği ve Kadıncı Kimlik Tutumları Ölçeği'nin (Womenist Identity Attitudes Scale; Ossana, 1986) Türkçe uyarlaması yapılmış ve ulusal alanyazına kazandırılmıştır. Özetle, hem ulusal, hem uluslararası alanyazında feminist kimlik ile ilgili büyük bir boşluk olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla feminizmi konu alan çok sayıdaki araştırmanın yanında, feminist kimlik konusunun çok az çalışılması bilimsel kavramlaştırmada kimi sorunları da beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak, feminist kimlik kadın ve kadın sorunları konusunda önemli bir açıklayıcı değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu derlemenin temel amacı, bu alanın ülkemizdeki tüm özgün değerlere dikkat edilerek ulusal araştırmalara konu edilmesinin önemini vurgulamaktır. Feminist kimlik araştırmaları için öncelikle kültüre özgü ölçme araçlarının geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Feminist kimliğin kavramsallaştırılmasına yönelik bu tartışmalara koşturarak, konunun sosyal kimlik, cinsiyetçilik, sosyal eylemlilik, psikolojik dayanıklılık, psikolojik iyilik hali, yardım davranışı gibi çok çeşitli psikolojik kavramla ilişkisinin incelenmesi gerekmektedir. Feminist kimlik konusunda yapılan psikolojik kadın araştırmaları sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası alanyazın açısından da zengin bir araştırma hattı olmaya adaydır.

Kaynaklar

- Abadan Unat, N. (1998). Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü. A. Hacımirzaoglu (Ed.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 323-336). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Akman, A. C.(2008). Sivil toplumun yeni aktörleri olarak İslami eğilimli kadın dernekleri. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 71-90
- Aktaş, G. (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: erkek egemen bir toplumda kadın olmak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* , 30(1), 53-72
- Aldıkaçtı-Marshall, G. (2003). Turkish Feminist Movement and The European Union. Erişim adresi: <http://www.geocities.ws/kadingercegi/turkishfeministEU.htm>
- Altınbaş, D. (2006). Feminist tartışmalarda liberal feminizm. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9, 21-52.
- Altıntaş, F. Ç. ,ve Altıntaş, M. H. (2007). The relationship between feminist/womanist identity and leadership styles of women managers in Turkey. *Gender in Management: An International Journal*, 23(3), 175-193
- Arat, Y. (2010). Religion, politics and gender equality in Turkey: Implications of a democratic paradox. *Third World Quarterly*, 31, 869–884.
- Aronson, P. (2003). Feminists or 'postfeminists'? Young women's attitudes toward feminism and gender relations. *Gender and Society*, 17, 903–922.
- Aynur, H. Ş. (2013). İslamî feminizm ve feminist Kur'ân okumaları üzerine genel bir değerlendirme. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(3), 89-112.
- Bargad, A. ve Hyde, J. S. (1991). Women's studies. *Psychology of Women Quarterly*, 15, 181-201.
- Bolak Boratav, H. (2011). Searching for feminism in psychology in Turkey. R.Rutherford, R. Capdevila, U. Vindhya, ve I. Palmay (Ed.), *Handbook of International feminisms: Perspectives on Psychology, Women, Culture, and Rights* içinde (s. 17–36). New York: Springer.
- Boyacıoğlu, İ. (2016). Düünden bugüne Türkiye'de kadına yönelik şiddet ve ulusal kadın çalışmaları: Psikolojik araştırmalara davet. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19 (Özel sayı), 127-146.

- Brown, L. M. ve Gilligan, C. (1993). Meeting at the crossroads: Women's psychology and girls' development. *Feminism & Psychology* 3(1), 11-35.
- Budak, C. (2018). Türkiye'de feminist hareketin dünü ve yarını. *Jorunal of Business in the Digital Age* 1(1), 38-50.
- Burn, S. M., Aboud, R., ve Moyles, C. (2000). The relationship between gender social identity and support for feminism. *Sex Roles*, 42(11-12), 1081-1089.
- Cacan, A. (2012). Conservative feminism and its potential to interact with, influence, and transform traditional feminist identity. *Undergraduate Honors Thesis Collection*. 171.
- Carpenter, S. ve Johnson, E.L. (2001). Women derive collective self-esteem from their feminist identity. *Psychology of Women Quarterly*, 25, 254-257.
- Cash, T. F., Ancis, J. R. ve Strachan, M. D. (1997). Gender attitudes, feminist identity, and body images among college women. *Sex Roles*, 36(7-8), 433-447.
- Chrisler, J. C. ve Mchugh, M. C. (2001). Waves of feminist psychology in the United States: Politics and Perspectives. Rutherford., A, Capdevila, R., Undurti, V. ve Palmay, I. (Ed.) *Handcook of International Feminism: Perspectives on Psychology, Women, Culture and Rights* içinde (s. 37-58). New York: Springer
- Collins, D. (2001). *Feminist identity* (Yayımlanmamış doktora tezi). Virginia Tech University, ABD.
- Comas-Díaz, L. (1991). Feminism and diversity in psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 15, 597-609.
- Cowan, G. (1992). Feminist attitudes toward pornography control. *Psychology of Women Quarterly*, 16, 165-177.
- Cross, W. E. (1971). Negro-to-Black conversion experience: Toward a psychology of Black liberation. *Black World*, 20(9), 13-27.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın: Türkiye 'de Sivil Toplum ve Kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çaha, Ö. (2011) The Kurdish women's movement: A third-wave feminism within the Turkish context, *Turkish Studies*, 12(3), 435-449
- Çakır, S. (2009). Şirin Tekeli: Siyaset biliminde yeni bir soluk. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 40, 109-118.
- Demirtaş, H.A. (2003). Sosyal kimlik kuramı, temel kavram ve varsayımlar. *İletişim Araştırmaları*, 1(1), 123-144.
- DeVellis, R. F. (2012). *Scale development: Theory and applications* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dikici, Erkan. (2016). Feminizmin üç ana akımı: liberal, marksist ve radikal feminizm teorileri, *JASS (International Journal of Social Science)*, Spring 1 (43), 523-532.
- Diner, C. ve Toktaş, Ş. (2010). Waves of feminism in Turkey: Kemalist, Islamist and Kurdish Women's Movements in an era of globalization. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1), 41-57.
- Downing, N.E. ve Roush, K.L. (1985). From passive acceptance to active commitment: A model of feminist identity development for women. *The Counseling Psychologist*, 13(4), 695-709
- Fassinger, R. E. (1994). Development and testing of the attitudes toward feminism and the women's movement (FWM) Scale. *Psychology of Women Quarterly*, 18, 389-402.
- Fischer, A.R, Tokar, D.M., Mergl, M.M, Good, G.E., Hill, M.S, ve Blum, S.A. (2000). Assessing women's feminist identity development: Studies of convergent, discriminant, and structural validity. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 15-29
- Fischer, A. R. ve Good, G. E. (1994). Gender, self, and others: Perceptions of the campus environment. *Journal of Counseling Psychology*, 41, 343-355.

- Grady, C. (2018). The waves of feminism, and why people keep fighting over them, explained. Erişim adresi: <https://www.vox.com/2018/3/20/16955588/feminism-waves-explained-first-second-third-fourth>
- Güneş, Ü. (2016). İdeoloji-II: Ataerkil düzende var olma savaşı “feminizm”. Erişim adresi: http://www.tuicakademi.org/ideoloji-ii-ataerkil-duzende-var-olma-savasi-feminizm/#_edn15
- Gürel, A. (2017). Feminist psikolojinin makus talihi. *Psikoloji ve Toplum*, 1, 13-18
- Gürhan N.(2010). Toplumsal cinsiyet ve İslami feminist söylem, *Uluslararası Sempozyum Bilim, Ahlak, Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları*, 26-28 Kasım, Samsun, s.371
- Henderson-King, D. ve Stewart, A. J. (1997). Feminist consciousness: Perspectives on women's experience. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(4), 415-426.
- Henley, N. M., ve McCarthy, W. J. (1998). Measuring feminist attitudes. *Psychology of Women Quarterly*, 22, 363-369.
- Henley, N.M., Meng, K., O'Brien, D., McCarthy, W.J. ve Sockloskie, R.J. (1998). Developing a scale to measure the diversity of feminist attitudes. *Psychology of Women Quarterly*, 22, 317-348
- Holmes, M. (2000). Second - Wave feminism and the politics of relationships. *Women's Studies International Forum*, 23(2), 235-246.
- <https://sosyalcalismaci.wordpress.com/feminizm-ve-feminist-yaklasimlar/>, 25 Şubat 2018'de erişildi.
- Hurt, M. M., Nelson, J. A., Turner, D. L., Haines, M. E., Ramsey, L. R., Erchull, M. J., ve Liss, M. (2007). Feminism: What is it good for? Feminine norms and objectification as the link between feminist identity and clinically relevant outcomes. *Sex roles*, 57(5-6), 355-363.
- Jackson, S. (2018). Young feminists, feminism and digital media. *Feminism & Psychology*, 28(1), 32-49.
- Jackson, L., Sullivan, L., ve Rostker, R. (1988). Gender, gender role, and body image. *Sex Roles*, 19, 429-443
- Jaggar, A.M, ve Rothenberg, P.S. (1993). Women's subordination through the lens of sex: Conservatism. Jaggar, A.m ve Rothenberg, P.S (Ed.). *Feminist Frameworks: Alternative Theoretical Accounts of the Relations Between Women and Men* içinde (s. 113-116). Boston: McGraw-hill
- Kandiyoti, D. (2010). Gender and women's studies in Turkey: A moment for reflection. *New Perspectives on Turkey*, 43, 165-176.
- Kandiyoti, D.A (2015). Emancipated but unliberated? Reflections on the Turkish case. *Feminist Studies*, 13(2), 317-338
- Kara, N. (2006) 80 ve 90'larda Türkiye'de feminist hareketler. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1(3), 16-39.
- Kelly, M. ve Gauchat, G. (2016). Feminist identity, feminist politics: US feminists' attitudes toward social policies. *Sociological Perspectives*, 59(4), 855-872.
- Klonis, S., Endo, J., Crosby, F., ve Worell, J. (1997). Feminism as life raft. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 333-345.
- Linnebach, D. (2004). *Culture's not so great expectations: does feminist identity moderate women's experiences with sexism and body image dissatisfaction?* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ohio State University, ABD.
- Liss, M., ve Erchull, M. J. (2010). Everyone feels empowered: Understanding feminist self-labeling. *Psychology of Women Quarterly*, 34(1), 85-96.
- Liss, M., O'Conner, C., Morosky, E., ve Crawford, M. (2001). What makes a feminist? Predictors and correlates of feminist social identity in college women. *Psychology of Women Quarterly*, 25, 124-133.

- McCabe, J. (2005). What's in a label? The relationship between feminist self-identification and "feminist" attitudes among US women and men. *Gender & Society, 19*(4), 480-505.
- McNamara, K. ve Rickard, K. M. (1989). Feminist identity development: Implications for feminist therapy with women. *Journal of Counseling & Development, 68*, 184-189.
- Metintas, M. (2018). Erken cumhuriyet döneminde feminizm hareketlerinin ilerleyen dönemde Türk sosyolojisine yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi 1*(3), 109-117
- Moradi, B., Subich, L. M., ve Phillips, J. C. (2002). Revisiting feminist identity development theory, research, and practice. *The Counseling Psychologist, 30*, 66-86.
- Munro, E. (2013). Feminism: A fourth wave?. *Political insight, 4*(2), 22-25.
- Murnen, K.S. ve Smolak, L. (2009). Are feminist women protected from body image problems? A meta-analytic review of relevant research. *Sex roles, 60*, 186-197.
- Müftüler-Bac, M. (1999). Turkish women's predicament. *Women's Studies International Forum, 22*(3), 303-315.
- Myaskovsky, L., ve Wittig, M.A. (1997). Predictors of feminist social identity among college women. *Sex Roles: A Journal of Research, 37*, 861-883.
- Neves – AKİ, P. (2006). 3 Dalga ile feminizm tarihi. *Kara Kızıl Notlar, 4*. Erişim adresi: <https://www.anarkismo.net/article/4070>
- Ossana, S.M. (1986), "The relationship between women's perceptions of the campus environment and self-esteem as moderated by women's identity attitudes" (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Maryland, College Park, MD.
- Özdemir, H. ve Aydemir, D. (2019). "Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine", *International Social Sciences Studies Journal, 5*(32), 1706-1711.
- Özsöz, C. (2008). Kültürel feminist teori ve feminist teorilere giriş. *Sosyoloji Notları, 6*, 51-55.
- Purnell, L. M. (2006). *I think I am a feminist: A study of feminist identity development of undergraduate college women*. Doktora tezi, Indiana University, ABD
- Rampton, M. (2008). The four waves of feminism. *Pacific: The Magazine of Pacific University, 41*(2), 1.
- Renzetti, C. M. (1987). New wave or second stage? Attitudes of college women toward feminism. *Sex roles, 16*(5-6), 265-277.
- Rudman, L. A., ve Glick, P. (2010). *The social psychology of gender*. London: The Guilford Press.
- Sabik, N. J., ve Tylka, T. L. (2006). Do feminist identity styles moderate the relation between perceived sexist events and disordered eating?. *Psychology of Women Quarterly, 30*(1), 77-84.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2003). Cinsiyetçilik: Kadınlara ve Erkeklere İlişkin Tutumlar ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Kuramı. *Türk psikoloji yazıları 6* (11-12), 1-20.
- Sezgin, S. (2014). *Türkiye'de Feminist Söylem ve İslami Feminizm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Trabzon.
- Snyder, R., ve Hasbrouck, L. (1996). Feminist identity, gender traits, and symptoms of disturbed eating among college women. *Psychology of Women Quarterly, 20*, 593-598.
- Solomon, D. (2009). Fourth-Wave Feminism. Erişim adresi: https://www.nytimes.com/2009/11/15/magazine/15fob-q4-t.html?_r=0
- Spence, J. T., ve Helmreich, R. (1972). The attitudes toward women scale: An objective instrument to measure attitudes toward the rights and roles of women in contemporary society. *Catalog of Selected Dominants in Psychology, 2*, 66-67.

- Spence, T.J. (1998). Developing a scale to measure the diversity of feminist attitudes. *Psychology of Women Quarterly*, 22, 353-359.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- Tekeli, Ş. (2004). On maddere Türkiye’de kadın hareketi. *Bianet*. Erişim adresi: <https://m.bianet.org/bianet/kadin/43145-on-maddede-turkiyede-kadin-hareketi>
- Tiggemann, M., ve Stevens, C. (1999). Weight concern across the life-span: Relationship to self-esteem and feminist identity. *International Journal of Eating Disorders*, 26(1), 103-106.
- Valenzuela, A. (1993). Liberal gender role attitudes and academic achievement among Mexican-origin adolescents in two Houston Inner-City Catholic schools. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 15, 310-323.
- Weitz, R. (1982). Feminist consciousness raising, self-concept, and depression. *Sex Roles*, 8, 231-241.
- Wilkinson, S. ve Kitzinger, C. (1997). Validating women’s experience: Dilemmas in feminist research. *Feminism & Psychology*, 7(4), 566 - 574
- Wilkinson, S. (1997). Feminist Psychology. D.R. Fox ve I. Prilleltensky (Ed.). *Critical psychology: an Introduction* içinde (247-264). London: Sage Publication.
- Williams, R., ve Wittig, M. A. (1997). “I’m not a feminist, but...”: Factors contributing to the discrepancy between pro-feminist orientation and feminist social identity. *Sex Roles*, 37(11-12), 885-904.
- Yetener, M. (2019). Feminizmi psikolojinin gündemine getiren bilim kadını – Naomi Weisstein. *Çatlak Zemin*. Erişim adresi: <https://catlakzemin.com/26-mart-2015-feminizmi-psikolojinin-gundemine-getiren-bilim-kadini-naomi-weisstein/>
- Yörük, A. (2009). Feminizm/ler. *Sosyoloji Notları*, 7, 63-85.
- Yüce-Tar, Y. (2013). *2000'ler Türkiye'sinde Müslüman Kadının "Kadın Sorunu"*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun
- Zucker, A. N., ve Bay-Cheng, L. Y. (2010). Minding the gap between feminist identity and attitudes: The behavioral and ideological divide between feminists and non-labelers. *Journal of personality*, 78(6), 1895-1924.
- Zucker, A. N. (2004). Disavowing social identities: What it means when women say, “I’m not a feminist, but...”. *Psychology of Women Quarterly*, 28(4), 423-435.